

EL FONS VERDAGUER-PANADÈS, UNA NOVA I VALUOSA APORTACIÓ A L'EPISTOLARI VERDAGUERIÀ

Josep M. SOLÀ i CAMPS
Ricard TORRENTS

La notícia

En presentar el fons Verdaguer-Panadès, objecte d'aquest treball, és de justícia començar celebrant-ne la sortida a la llum pública i felicitant les persones que l'han feta possible. Es tracta d'un nou i grat episodi de la llarga i accidentada història de la recuperació de documents verdaguerians. És sabut, en efecte, que el llegat de l'escriptor més representatiu de les lletres catalanes modernes no ha gaudit, a diferència d'altres figures eminents, un Maragall posem per cas, de les condicions adequades per a una transmissió normal a la posteritat. Una espessa conjura de circumstàncies va impedir que, després de mort, se'n recollissin degudament els papers, i més circumstàncies adverses han ocasionat que al llarg del segle la recuperació i la publicació de documents s'anés ajornant, amb la conseqüència que la manca de documentació ha projectat obscuritats innecessàries i més d'una fantasia incongruent sobre aspectes essencials de la seva trajectòria d'home i d'escriptor. Sortosament s'ha imposat en els darrers anys l'acceptació objectiva de tot el que fou Verdaguer, de tot el que féu i de tot el que escriví, així com s'ha deixat de considerar compromesa la documentació relativa a personatges que intervingueren en l'anomenat «drama» de Verdaguer. Així, si d'una banda s'han fet conèixer documents de l'Arxiu secret del Vaticà fins avui inacessibles, de l'altra banda està ja anunciada l'edició, a la «Biblioteca Verdagueriana», dels textos continguts en les famoses però reservades llibretes que Verdaguer va escriure durant el període que participà en pràctiques exorcístiques.

Avui el fons Verdaguer-Panadès s'afegeix, doncs, molt oportunament a la creixent documentació relativa a Verdaguer i la seva aparició té lloc a més a més en moments en què ha renascut l'interès per la seva obra. L'existència del fons la féu pública a Folgueroles, el dia 14 de maig de 1989, el President del Parlament Català, Honorable Sr. Joaquim Xicoy, en clausurar la festa d'inauguració de la Ruta Verdagueriana. La notícia era que, per generosa disposició del seu actual propietari, Sr. Josep Verdaguer i Panadès, un conjunt fins ara desconegut de cartes adreçades a Verdaguer, serien posades a diposició dels estudiosos per tal que siguin publicades i conegudes. Aquestes cartes constitueixen la secció més important i més extensa del fons de docu-

ments conservats pel Sr. Verdaguer i Panadès i corresponen al període en què el poeta residia a Barcelona com a capellà del Marquès de Comillas. Un nombre tan gran de cartes, molt superior a les publicades fins ara del mateix període, subratlla per si sol la importància del fons per a un millor coneixement d'aquesta etapa de la vida de l'escriptor.

No cal dir que la notícia, que trobà ressò a la premsa de Vic, corregué entre els verdagueristes i els estudiosos de la història literària del segle XXè. Un fons documental d'aquestes característiques obre noves possibilitats no sols d'aportar més dades sobre aspectes de la vida i l'obra de Verdaguer, sinó d'eixamplar la informació sobre personatges destacats que figuren entre els seus corresponsals. En efecte, entre els noms que ens assenyalava la primera relació proporcionada per la família Verdaguer-Panadès sobresortien els de molts escriptors i intel·lectuals de totes les terres catalanes, traductors i crítics d'arreu d'Europa, felibres...

L'examen del fons, al qual ens va convidar amablement la família Verdaguer-Panadès, ens ha confirmat la primera impressió sobre el seu valor. A les pàgines següents oferim els resultats de les nostres verificacions, així com la primícia d'alguns documents significatius amb el desig que la nostra feina sigui continuada i la publicació d'aquest ric epistolari sigui portada a bon terme.

La transmissió del fons

Josep Verdaguer i Panadès, l'actual posseïdor del fons, és nét d'un cosí germà del poeta Jacint Verdaguer i Santaló. Recordem que l'extensa nissaga dels Verdaguer procedeix de la masia de Torrents, de Tavernoles, d'on sortí el pare del poeta, Josep Verdaguer i Ordeix, per a establir-se a Folgueroles. Un seu germà, Segimon, era mestre de cases establert a Vic, on es casà amb Teresa Callís. El matrimoni Verdaguer-Callís tingué nombrosos fills, entre els quals esmentarem el polític i escriptor Narcís Verdaguer i Callís (Vic 1863-Barcelona 1918), fundador de la Lliga Regionalista, fundador i director de «La Veu de Catalunya», protegit i íntim col·laborador de mossèn Cinto, quan aquest l'acollí a Barcelona, l'hostatjà durant un temps al seu pis i en féu el seu secretari; Magí Verdaguer i Callís (Vic 1849-Ciutat de Mallorca 1925), humanista, catedràtic d'Institut i pare dels escriptors Joaquim i Màrius Verdaguer i Travessí; Josep Verdaguer i Callís, afincat a Barcelona, avi de l'actual propietari del fons verdaguerià que ens ocupa. Filla de Josep, fou Clara Verdaguer i Puigdollers, muller de l'escriptor Ramon Rucabado i Comerma (Barcelona 1884-1966).

Doncs bé, els documents del fons Verdaguer Panadès (FVP d'ara endavant) procedeixen de l'arxiu de Narcís Verdaguer i Callís per la via següent: sabem que mossèn Cinto confià, juntament amb altres objectes, aquests documents al seu cosí, Narcís, quan es veié obligat a abandonar Barcelona el maig de 1893 i, instal·lat a la Gleva, hagué de desallotjar el pis del carrer de la Canuda i les dependències de què disposava al palau dels Comillas. Sobre el

fet que el poeta no recuperés aquestes cartes quan retornà a la capital catalana (maig de 1895), aporta algunes clarícies la carta 1163 del volum IX de l'*Epistolari de Jacint Verdaguer* (EPV d'ara endavant).

Havent mort Narcís Verdaguer i Callís l'any 1918 sense descendència, les cartes restaren en poder de la seva vídua, Francesca Bonnemaison, la qual, traspasada l'any 1949, les llegà a la seva neboda Maria Verdaguer i Puigdollers. De Maria Verdaguer passaren al germà Antoni Verdaguer i Puigdollers, fill de Josep Verdaguer i Callís i pare de l'actual propietari, Josep Verdaguer i Panadès.

L'any 1930, però, la vídua de Narcís Verdaguer havia lliurat al monestir de Montserrat, per disposició del marit, un plec de manuscrits que conté les cartes creuades entre els dos cosins, és a dir Mn. Cinto i Narcís. De l'arxiu montserratí les va transcriure Josep M. de Casacuberta per tal de publicar-les a l'EPV. Hem de recordar breument que l'anomenada «època tràgica» de Jacint Verdaguer començà el maig de 1893, quan fou allunyat de Barcelona, i que arribà al punt àlgid quan el bisbe Morgades el privà de les llicències sacerdotals el juliol de 1895. L'amistat entre el poeta i el seu cosí germà Narcís es trencà de fet a la darrera de les dues dates esmentades —tot i que continuaren la disputa per carta fins al novembre d'aquell any— i no es reféu mai més, fins al punt que Narcís retingué la correspondència que el poeta li reclamà. A la mort del poeta, doncs, Verdaguer i Callís posseïa dos conjunts epistolars diferents: l'un era propi, format per les cartes que el poeta li havia adreçat i per cartes pròpies de les quals es féu còpia o en conservà esborranys; és el que es troba a Montserrat. L'altre era de Verdaguer, format per cartes adreçades per diversos corresponents al poeta; és el que avui es fa públic. Això explica que a l'arxiu de Montserrat hi hagi les cartes creuades entre els dos cosins abans del trencament i durant el període de juny de 1893 fins a novembre de 1895, mentre que el fons FVP conté exclusivament correspondència anterior al maig de 1893 i exclusivament adreçada a Verdaguer.

Estat del fons

Pres a la decisió de fer conèixer el fons, i per tal d'obtenir amb promptitud una visió del conjunt, Josep Verdaguer i Panadès i el seu cosí germà Manuel Rucabado i Verdaguer, van efectuar un primer examen i una primera ordenació del conjunt de documents, llarga feina, si tenim en compte l'elevat nombre de peces. A continuació la filla del primer, Rosó Verdaguer, i el seu espòs Jordi Oliveras varen procedir a la tasca, més laboriosa encara, de confeccionar un fitxer de tot el material, després d'haver posat els documents en condicions de ser consultats. El resultat fou el següent: avui els originals es troben cada un protegit en una bossa de plàstic transparent i la consulta es fa per mitjà d'acurades xerocòpies. Els documents són numerats com un sol conjunt consecutivament i seguint l'ordre en què estaven conservats. Les cartes són separades dels sobres, si es conserven, i aquests consten com a

documents propis. Dels documents que són cartes (la gran majoria, com esmentem tot seguit) la fitxa corresponent a cada carta va encapçalada amb el nom del corresponçal i completada, sempre que ha estat possible, amb les referències de data, contingut i particularitats més notables. El conjunt de fitxes segueix l'ordre alfabètic dels cognoms dels corresponçals i cada bloc de documents d'un mateix corresponçal segueix l'ordre cronològic de les dates que encapçalen les cartes, llevat dels casos de cartes no datades. Els documents de signatura dubtosa o il·legible es troben a part. La numeració va de l'1 al 765. No cal dir, doncs, que gràcies a aquesta tasca ben feta el fons es troba en condicions de ser consultat adequadament.

Contingut general

El fons FVP conté 676 cartes adreçades a Verdagner, 39 sobres de carta, 16 impressos, 14 cartes no adreçades a Verdagner sinó creuades entre corresponçals seus, 11 targetes de visita sense text, 9 altres manuscrits diversos (un autògraf de Verdagner), una instància signada per Verdagner. Les 676 cartes, doncs, més els altres 89 documents, sumen un total de 765 peces. Les cartes són de més de 150 corresponçals diferents.

La carta més antiga és del 5.7.1879, del comte Bonaparte Wise, i la més moderna és del 18.4.1893, signada conjuntament per Josep Coroleu i Inglada i Josep Puig i Cadafalch. A partir de 1885 és quan la correspondència es fa més densa.

La importància quantitativa d'aquest fons es posa de manifest, si tenim en compte les dades següents: les cartes rebudes per Verdagner durant aquest període, entre el juliol de 1879 i l'abril de 1893, que ens eren conegudes per EPV, sumen 396. Ara, amb les 676 del FVP passaran a l'elevada suma de 1.702. Els deu volums de l'EPV fins ara publicats contenen un total de 638 cartes rebudes per Verdagner. En conseqüència ara el total s'incrementa fins a 1.314.

Assenyalem la importància qualitativa del FVP donant la llista dels deu corresponçals amb major nombre de cartes: Josep Tolrà de Bordas, 42; Albert Savine, 39; Paul Marieton, 23; Francisco Díaz Carmona, 17; Claudio López, marquès de Comillas, 16; Enric Serra, 13; Alphonse Roque-Ferrier, 11; Fèlix Sardà i Salvany, 10; Constantí Llombart, 9; Justí Pepratx, 9.

Sobre les 14 cartes no adreçades a Verdagner és interessant remarcar que n'hi ha 4 d'adreçades al marquès Claudi López, tres a Collell, dues a la marquesa mare, una a Sor Eulàlia Anzizu, una a Pepratx i una a Pella i Forgas, de diversos corresponçals. Són destacables també les dues restants, una de Torres i Bages al bisbe Català i una de Mistral a Tolrà de Bordas, copiada per aquest.

Si ens preguntem —ni que sigui provisionalment— quines aportacions noves pot fer aquest conjunt epistolar respecte del publicat fins ara, podem avançar que contribuirà a ampliar el coneixement sobre la vida i l'obra de Verdagner en els aspectes següents:

1. Activitat quotidiana. La vida de Verdaguer a Barcelona durant els anys al servei del Marquès de Comillas i de la seva casa apareix en aquesta correspondència clarament reflectida en les seves dues activitats principals: la de sacerdot i conseller-almoïner dels marquesos i de llur cercle familiar d'una banda; de l'altra, la d'escriptor famós, prolífic en publicacions, actiu en la vida literària del país i centre d'una multitud de relacions amb col·legues, traductors i editors de tot arreu. Una correspondència tan abundosa revela la gran capacitat de treball del poeta. Sabíem que l'epistolari publicat no era complet, però no podíem imaginar que fos tan extens el fins ara desconegut. Coneixíem la dedicació diària del poeta a la correspondència epistolar, però n'ignoràvem l'abast. Val a dir que el període cronològic de les cartes del FVP és el de plenitud de Verdaguer, un període que es caracteritza per la fecunditat literària, fonamentada en una bona salut i en una bona situació econòmica. Les cartes documenten com Verdaguer feia compatible la feina de capellà domèstic, almoïner i inspector religiós dels vapors de la Companyia Transatlàntica amb la dedicació a les lletres i a les relacions intel·lectuals.

2. Cercles íntims. Un nombre considerable de cartes dels familiars de Folguerols, del Marquès, de la Marquesa, de la monja Eulàlia Anzizu, de l'oncle del Marquès, Francisco Bru, augmenten les informacions que teníem sobre la relació del poeta amb la seva família i amb la família a la qual servia. Si d'una banda veïem els parents del poeta limitats per les preocupacions econòmiques, coneixem de l'altra banda un interès, fins ara desconegut, de Claudi López i Maria Gayón per l'activitat literària de Verdaguer. També podem esmentar les cartes de diversos amics del poeta, especialment eclesiàstics: Jaume Collell, Josep Torras i Bages, mossèn Comadevall, rector del Santuari de Mont.

3. Escriptors, intel·lectuals i artistes catalans. El FVP eixampla considerablement la nòmina de personatges que sabíem relacionats epistolàriament amb Verdaguer. No tant, és clar, la dels qui residien a Barcelona o al Principat com la dels del Rosselló, del País Valencià i les Illes. També és de subratllar la popularitat del poeta que demostren les nombrosíssimes invitacions que rebia de tots els indrets dels Països Catalans a participar en Jocs Florals i festes literàries.

4. Relacions literàries fora de Catalunya. Potser és l'aspecte que dona més valor al FVP. Ja hem assenyalat les quaranta-dues cartes de Tolrà de Bordas i les trenta-nou d'Albert Savine, dos importants corresponents dels quals coneixíem un nombre exigü de cartes. Podem afegir-hi les disset de Díaz Carmona, les vuit de Luigi Sunyer i les quatre de Maria Licer i quatre també de Browers. Tots eren traductors de Verdaguer i alhora difusors de la seva obra als respectius països on la publicaven en llibres o la ressenyaven en publicacions periòdiques. Entre els corresponents estrangers destaca igualment el nombrós i qualificat grup de felibres, alguns dels quals fins avui no documentats, que es relacionaren amb el nostre poeta. Dues característiques es desprenen d'una primera aproximació al món de les relacions de Verdaguer amb literats estrangers: la diversitat geogràfica i el catolicisme militant de gairebé

De l'abadessa M. del Carme Monclús
Tortosa, 28 de gener de 1887
J.M.J.

Sr. D. Jacinto

Mi venerado Sr. Recibo su muy apreciada carta, la que a pesar de no ser favorable a mi la aprecio en gran manera por no creerme digna de tanta atención y comprendo en ella la benignidad tanto de la Sra. Marquesa como la de V. Esto Sr. mío me alienta a molestar de nuevo a V. y postrada a sus pies implorar en favor.

Segun me dice en su carta reciben 80 cartas cada mes. Ahora bien, de las 80 que reciben alguna de ellas será en algo favorecida de la benevolencia de Vdes. Sea pues Sr. mío la de esta pobre Franciscana a quien V. haga de padrino y alcance de la Sra. Marquesa dedique algo de las sobras para el fin que le indiqué porque nuestro edificio no a de valer tantos miles como un seminario. Si yo pudiese recoger 8 mil duros creo tendría bastante para mi objeto y cuanta gloria tendrían Vdes. y cuantas oraciones no les pagaría a Vdes. los sacrificios porque Dios, que pide almas de oración para derramar sus gracias sobre todos, las derramaría con más abundancia sobre Vdes. a quienes me parece destina el Corazón de Jesús para mis padrinos y protectores.

Quedo de V. agradecida y rogando al propio tiempo por su felicidad y vida.

En la otra carta envié una estampita para la Sra. Marquesa; en esta va para V. que es cuanto puede ofrecerle mi gratitud.

Bendiga V. esta pobre Franciscana y besa sus pies.

Sor Ma. del Carmen Monclús. Abadesa
Convento de Sta. Clara de Tortosa hoy dia 28 Enero 1887

De Tomàs Forteza
Mallorca, 29 de setembre de 1890

Palma 20 Setembre 1890

Amich benvolgut: El silenci, el meu al manco, no prova oblit.

En mitx dels meus treballs que m dexan sense alé y les meues malalties qui també me llavan l'alenaar á pler, me recort sovint d'altres temps y millors

anyades en que prenia un poch de part en la vida de la poesia que vós heu viscut y viviu de ple en ple. Llavors un dels primers recorts, recort de benivolencia y de dolcesa és el vostre y el de Mossen Collell. A abdós coman á Déu que vos don vida y salut y gracia per veure l desde aquí tan prop com vós heu lograt veure l. Pregau vós per noltros que heu necessitam.

Un vehinat de fa molts d'anys, bona gent, que será el dador d'aquesta, me demana que el vos recomán; és un jove apreciable qui fa un parey d'anys que és maquinista d'un dels vapors d'ací y voldria entrar á serho de algun dels vapors de la Compañia Trasatlantica. Se diu Jaume Valls y Segura; si podeu fer alguna cosa per ell vos ho agrahirá de cor vostro amich que vos anyora.

Thomàs Forteza
Una abraçada á Mossen Collell ¿com està de salut?

3

FVP 96/1 i 2

De S. Nicolau
Sense data

Queridísimo maestro.

Es el río que sale de madre; con el señor Conde de Plasencia me unen lazos que jamás he dicho á nadie porque no debo.

El señor Conde está en Valencia y quiero ir a Valencia por encima de todo.

Hago esfuerzos para no ser ladrón.

Ampáreme y se lo devolveré dentro de cinco días; lo juro por el alma de mi madre.

La lucha que sostengo me desespera. Me estoy cayendo de hambre.

¡Piedad!

Con el sí o el no, contésteme.

Iré á la porteria de su casa esta tarde [abans havia escrit «del señor Marqués á las 9»] para recibir respuesta y si V. me ampara salgo mañana para Valencia.

Le suplico piedad por la gloria de toda su familia.

Suyo agradecido
S. Nicolau

De Magí Verdaguer
Sense data

Estimat M. Cinto.

Si com crech no has rebut resposta del Marqués sobre'l meu assumpto y creus que pots recordarli t'estimaria molt que ho fessis, recomenantli ab verdader interés que'm fassi col·locar á la cátedra de Retórica de Palma ó á la de Zaragoza que ha quedat vacant fa poch dies per jubilació del qui la desempeñaba.

La pobra Pepi á Palma ho ha recomenat y avuy me diu en Menendez Pelay que m'ha recomenat al Ministre, pero que éll *pesa* poch politicament.

Si lo Marqués vol, sí que ho lograré com va lograr la direcció d'aquest Institut per en Novellas.

Sent per un parent teu tan pròxim jo crech que si li dius que és cosa que convé per tenir tanta familia, ho farà, puix no deixa de ser una caritat tant valiosa com la dels diners.

Saps que t'estima lo teu cosí Magí. Aribau - 13 - 4^e - 2

T'escric per no molestarte tant.

[Timbre comercial amb la llegenda: La Semana Popular Ilustrada. Administración. Carmen, n. 36, entresuelo. Barcelona]

De Claudi López
Navalmoral, 25 de novembre de 1879

Mi muy querido amigo: Muchas gracias por su cariñosa carta de felicitación, que absorbido por numerosas atenciones no he podido contestar antes. Los comerciantes á medida que estendemos [sic] el comercio de *efectos* tenemos que disminuir el de *afectos*. Por eso y con razón disfrutamos en el mundo de la poca halagüeña reputación de gente metalizada. Sin embargo no por ello dejamos de encontrar al cabo del día un momento, siquiera sea más ó menos largo, para dedicarlo al culto de los goces del espíritu y entre ellos al del recuerdo de los amigos queridos. Crea V. que á veces al palpar en el trato de las gentes, el injusto concepto que merecemos, recuerdo el dicho de aquel ciudadano de Cacos que al decir de donde era agregaba siempre: «pero en todas partes hay gente mala y gente buena». Nos haría falta que algun poeta de la talla de mi compañero de destierro, compusiera algun poema cuyo Hércules ó cuyo Cid fuera un Rotchild ó un Salamanca para que nuestro oficio vistiera un arreo menos prosaico.

Pero en fin hablemos de otra cosa.

Aquí estoy con mi padre, haciendo salud y disfrutando del campo lo poco que nos lo permite el lluvioso tiempo que nos ha tocado en suerte. Pero á mal tiempo buena cara y hoy se nos hace fácil ponérsela muy buena, pues el solo recuerdo de los malos ratos que nos hacen pasar los negocios en otros sitios, basta para que nos encontremos en un paraíso, á pesar de estar confinados á la casa.

Ahí van esas cartas de pobres. Nada tengo que decirle.

Le desea á V. pocos resfriados y muchas inspiraciones su constante buen amigo

C. López Bru

6

712/1, 2 i 3

De Maria Gayón
Saint Sauveur, 9 de juliol de 1889

Querido y respetado Mossen: Como desde que leí el original del libro que va V. á publicar (honor del que creo no haber dado á V. bastante las gracias) no le he podido olvidar ni un momento, no le chocará á V. que preocupada de los dibujos que le hacen á V. para él, cuando encuentro una estampa que me parece responde á la idea de V., se la mande.

Creo que Riquer se equivoca al no querer copiar algunos dibujos por lo menos. De un tema como el Niño Jesus del que tanto se ha hecho y pocos responden y ninguno llega al ideal que uno se ha formado, no se puede ofender el artista de que el poeta le haga algunas indicaciones.

Naturalmente que el no estar perfectamente ilustrado no estropeará su libro de V. pero será una mancha y el libro de V. no la tiene.

Me escriben que Mossén Collell esta mejor. Dígale V. cuanto me alegro pero no olvide que debe seguir cuidándose.

De Claudio y míos ninguna noticia doy a V. porque las debe saber todas por mis cartas á mamá, Isabel y los niños.

No sé qué proyectos de verano tiene V. pero me alegraré que uno de ellos sea Comillas.

Yo estaré poco en estas hermosas montañas para ir pronto al aridísimo Panticosa.

Rece V. un poco por su respetuosa amiga en el Corazon de Jesus.

Maria Gayon de López
Saint Sauveur 9 Julio 1889

De Sebastià Farnés
 Barcelona, 24 de març de 1891

Sr. D. Jascinto Verdaguer Pbre.

Present

Molt senyor meu y amich:

Dispensi'm que, després de saludarlo, vagi directament al assumpto que'm fa pendre la ploma pera molestarlo altre cop. Parlant l'altre dia ab Don Antoni Llorens, un dels socis de la casa editorial d'aquesta ciutat baix la rahó social «Llorens germans» que m'ha encarregat algun travallet, cuentos, noveletas etc, pera premis als noys de primeras lletres, á qui havia confiat lo pensament de publicar un devocionari en catalá que hauria completat la rica colecció que tenen publicada, me sortí ab la idea de publicar dos llibres, un pera'l Més de Maria y altre pera'l Més del Sagrat Cor, deguts tots dos á la seva ben trempada ploma. Al ferli notar que vosté está sumament ocupat y que de totas maneras, mellor seria que's dirigís directament á vosté, me contestá que tota vegada que jo estava en alguna relació d'amistat, per via de nostra comuna causa lo catalanisme, me pregaba que jo mateix fos qui li parlés á vosté d'aquest assumpto, exposantme de pas que no li faria res de publicar dues edicions dels dos llibres, una castellana y altra catalana; però que de totas maneras lo seu reputat nom havia de figurar en la portada del llibre pera assegurar l'éxit baix lo punt de vista editorial.

Lo pensament del senyor Llorens me semblá bó del tot; segons ell, haurían de triarse 30 passos culminants de la historia de la Santa Verge, un pera cada dia del mes, que deurían exposarse ab concisió y al alcans del comú de las intelligencias devotas; á la part que'n diríam història deuria seguir una meditació ó comentari místich del pas referit, oracions y devocions propias del día, referents al mateix pas y com á final de cada dia una flor, una virtud que natural ressorgís del pas meditat, posada en vers á fi y efecte de poder ésser cantada, constituhint en conjunt un ramellet de trenta flors ofertes á la Mare de Déu.

Aquest és, de gros en gros, lo plan que'l senyor Llorens m'exposá y al qual vaig adherirme tot seguit, salva mellor opinió, sense perjudici de modificarhi alguna cosa, y que li exposo per escrit, creyent que vosté lo millorará y l'arrodonarà segons li aparega, preferint exposarli aixís més aviat que de paraula, perquè puga pensarho mellor vosté, donada la major precisió que l'escrit consent sobre la paraula.

Tinch d'advertirli que no vareig parlar en absolut de condicions de preu ni d'extensió dels dos travalls ab lo senyor Llorens, per lo qual no n'hi sabria dir res, pero respecte de lo primer la casa editorial de Llorens germans és molt acreditada y per ma part tinch de dir que si bé á un preu un xich reduhit, he trobat una formalitat, y una exactitut que no son gayre comunas en las

casas editorials. Respecte de lo segon, es á dir, la extensió dels esmentats treballs, la hauríen de fixar d'una part las materias que han de tractar y d'altra lo format usual d'aquestas obras piadosas.

En quant al llibre dedicat al Més del Sagrat Cor, ha d'esser ó hauria d'esser si fa ó no fa com l'altre, ab distribució de materials consemblants.

Voldria vosté que'n parlessem entre'ls dos alguna estoneta? Aixís jo podria donar una resposta al senyor Llorens, á qui dech la atenció d'haverme admés sense conèixem alguns treballs, en ocasió en que —potser ni ell ho sospita— considerava com una veritable Providencia la seva confiansa.

Esperant, donchs, contesta, se repetcix de vosté affm. amich y att. servidor q. b. s. m.

Sebastiá Farnés
24 de Mars 1891

8

FVP 422/1, 2 i 3

De Fèlix Sardà i Salvany
Sabadell, 21 de novembre de 1892

Rt. Jacinto Verdaguer, Pbre.
Barcelona

Estimat amich: No estranyes veure'm á mas vellesas catalanista, sino perdona'm los disbarats que com á tal cometeré. Sia tot en obsequi del Sagrat Cor de Jesús.

Sabrá's com de acort ab los Pares de Bilbao anam á comensar en eixa Tipografia católica la publicació de un *Petit Missatger catalá del Sagrat Cor de Jesús y del Apostolat de la Oració*, cual Prospective pensam donar al públich, Deu mediant, lo proxim dia de la Inmaculada. Sortirá lo primer número lo dia 1 de Janer, comensant á repartirse y enviarse l'endemá de Nadal.

Espero, donchs, de la teva bondat y del amor que tens al Cor Sacratíssim y á la terra catalana una petita floreta d'ivern per dit primer número. Ademés confio ab la teva frequent col·laboració en lo successiu. D. Marian Aguiló ha ofert la seva tant autorisada. Lo Rt. Costa y Llobera, de Palma, també. Vaig á escriurer igualment á M. Collell nos ajude alguna vegada. M. Gaetà Soler será lo principal capítotst de la colla.

Comprendrás la nostra intenció que no és sino la de donar al culto del Cor de Jesús y al Apostolat un medi de propaganda entre'l poble catalá, que no ha tingut fins ara. Resta molt que fer en aqueix terreno, ó millor, encara está tot per comensarse.

Fes que en la teva composició hi hage alguna cosa que expresse relació especial entre Catalunya y lo Cor de Jesús. Tal vegada la forma de pastorela fóra la mes adecuada per aquells hermosos dias.

Perdona'm y mana sempre y encomana á aqueix ton afm. S.S. y capellá in C.J.

Felix Sardá y Salvany, pbre.
Sabadell 21 Nobre. 92

9

FVP 492/1

De Narcís Oller
Barcelona, 20 de desembre de 1892

Mossen Jascinto Verdaguer.

Mon volgut amich: ignoro l'adrés de Mr. Leopoldo Savine, però'm sembla que si li envieu la carta á casa son germá Albert, rue des Pyramides, 2 - Nouvelle librairie parisienne, també la deurá rebre.

La febre d'or com cosa meva dista molt d'esser lo que jo hauria volgut. Hi vaig fer lo que hi vaig saber, pero ara veig que'n vaig saber poch. Menos mal si arriba á agradar á mestres com vós. Lo vostre aplauso me compensa bona part de las penas que'm costa y es un consol qu'us dèch.

Ja ho veyeu, fins escrivint cartetas aixís exerciu á maravella lo vostre sagrat ministeri.

Rebeu una coral encaixada de vostre amich y admirador

Narcís Oller
20 Desbre 92

10

465/1, 2 i 3

De William Bonaparte Wyse
5 de juliol de 1879

Grand et cher poète,

Je suis enchanté de votre envoi de *«la Atlantida»*, qui me vient d'arriver ce moment meme. Je la connois depuis longtemps, et (cela va sans dire) que je la regarde comme un poème des plus admirables. J'en dirai plus. C'est la couronne de la littérature *lemousine*, c'est jusqu'à present le NE «PLUS ULTRA» de la poésie catalane nouvelle, si plantureuse et si vaillante.

33

O poète, quand je parcours avec admiration toujours croissante, avec une imagination qui s'excite de plus en plus, ce forêt vierge de grandes images, de tableaux plus qu'épiques, ce monde idéal de splendeurs tropicales, de coloris frais et prime-sautiers, je m'écrie avec effusion: «Oh, que de poesies viriles comme cela valent les mille et une mesquineries effeminées de nous autres! Oh, qu'un poète qui sait si bien nous porter sur ses ailes à grande envergure au delà de la petitesse journalière mérite des louanges!» Glorifiez-vous, poète! Vous avez été (et c'est le privilège du génie, et du génie poétique par excellence) sans que vous l'avez su vous-meme, mon bienfaiteur intime à 500 lieues de votre patrie.

Je mettrai votre livre en plan d'honneur sur les rayons de ma bibliothèque. Vous aurez dans votre voisinage le Dante, et le Camoens (ce grand poète saisissant) et l'Odysée, et celui qui en est le plus sublime de tous, passés, présents et futurs, le «*Paradis Perdu*» du grand anglais. Près de vous serez [sic] le *Calendau*, chef d'oeuvre, s'il y en a, et, quand on l'imprime, la *Cansoun latine* de l'ami Félics Gras. — Et quand je viens encore visiter la plage serpentine de la Catalogne, et je le ferai, je le ferai, croyez-le bien, comme je l'ai déjà fait plus qu'une fois, vous me verrez, baton à la main et admiration dans les yeux, aller vous visiter dans votre presbytère hanté des muses.

Je ne sais pas trop si quand j'avais le plaisir de vous voire avec Mistral, Meyer, et Roumieux, il y a dix ans à Barcelone, je vous avais offert mon petit livre de poésie lyrique, qui s'appelle «*Li Parpaïoun Blu*», ce livre que m'a inspiré la Muse mielleuse qui hante la Camargue et qui adore le Soleil du sommet du Mont-Ventour. Mais si je ne l'ai pas déjà offert, que vous me le dites, et je vous manderai avec, si vous voulez bien les accepter, mes petites brochures poétiques que j'imprime de temps en temps. À ce moment je m'occupe d'imprimer encore un livre de poésies provençales (*Li Piado de la Princesse*) que vous verrez annoncé dans un prochain n° de la Revue. Je vous demande la permission de vous dédier une des pièces, comme marque de ma sympathie chaleureuse et profonde. Et j'ose espérer que vous m'écrirez quelquefois. Nous sommes loin l'un de l'autre, mais cela ne nous empeche pas d'etre l'un à l'autre utile.

Adieu, cher Félibre, illustre Troubadour!; et en vous disant encore mes «gramacis» bien cordiaux, je vous prie de présenter mes amitiés bien sincères à mes amis de Catalogne, aux Briz, aux Balaguers, aux Maspons, aux Pitarra, aux Aguiló, aux Bofarull, à tous enfin qui j'ai connus autrefois, et que j'aime toujours.

Agréé encore et...

William Bonaparte Wyse
Manor of St. John's Waterford
ce 5 Juillet, 1879
À J. Verdaguer, Barcelona.

De Luigi Suñer
Roma, 24 de noviembre de 1885

Ilustre y querido amigo,

No puedo dejar pasar el día de S. Jacinto sin desearle todas las felicidades que merece por las altas virtudes de su caracter, y tambien para que pueda siempre ir gozando de buena salud, hacer brotar otra flor, aun mas resplandeciente de la Atlántida, en el ramo de la literatura provenzal-catalana. Estas palabras recordaran a V.I. las del inspirado Mistral en la carta que debo á su amabilidad.

He leído con el amor que siento para las cosas hermosas la traducción de *Nerto*: la obra de V. I. es una nueva creación en diverso idioma. En todas las partes del poema donde resplanden la ingenuidad, la sencillez y la delicadeza me permiten decirle, que ha superado el excelso original. V.I. toca las cuerdas del sentimiento con las alas cándidas de una mariposa: leyéndole me parecía oír la voz de la vejez que sabe, en la boca de la niñez que ignora.

Tengo en mi poder la traducción de la *Divina Comedia*, gloria de la lengua catalana. Doy a V. I. las mas reconocidas gracias. He encargado nuestro comun amigo Serra de hacer remborsar de seguida, el librero, del importe.

A su tiempo cuento poder mandar a V. I. un estudio digno de la Atlántida. En tanto aqui se empieza á estudiar la literatura catalana y empieza también á interesar su historia. Cuanto mas vive el arbol, mas tarda á dar sus frutos: la Atlántida, por sus ramos, promete los suyos al mundo. A mí, entre tanto, me ha dado dos: el de haber conocido á V. I., que es el primero; el segundo, de haber respirado el aire de la grande poesia!

Beso á V. I. las manos con amistad, afecto y deseos de servirle.

Luigi Suñer

D'Albert Savine
Sense data

Cher monsieur l'abbé et ami.

Un accident sans gravité qui m'a ces derniers jours empêché de poser le pied à terre a retardé l'envoi des exemplaires que vous desirez et que vous permettrez de vous offrir ainsi que tous ceux dont vous pourriez encore avoir

besoin. Aujourd'hui seulement j'ai pu vous en adresser 3. Les autres partiront demain.

La publicité parisienne de votre volume a été quelque peu retardée par l'impossibilité où je me suis trouvé de faire la plupart des visites indispensables. Les principaux journaux et revues de Paris *parleront* du volume, mais nul encore ici n'a donné le branle: il est vrai que le volume n'est en vente que depuis 4 jours. Il ne faut s'attendre au coup de clairon que pour fin courant, avec une série de crepitements de loin en loin jusqu'en Juin. Je vous tiendrai au courant et vous adresserai les journaux au fur et à mesure.

L'Agence Havas où j'ai un parent nous fera de la réclame dans 15 journaux de Madrid et dans près de 250 journaux français de province. La Correspondance St. [?] où j'ai entrée par mon ami Buet nous assure *cent* journaux de province qui commenceront leur reclame à partir de jeudi prochain.

Je vous remercie de la bonne nouvelle que vous m'annoncez et dont je suis aussi ravi que reconnaissant envers vous et M. Rubió. Transmettez mes remerciements à M. Ramon de Siscar dont j'ai lu la belle traduction virgilienne et à M. Vidal dont je sais tout le talent et la science.

Avec ces lignes un exemplaire du Hyeres journal assez insignifiant. La *Croix* a fait un article si peu littéraire que je ne l'ai même pas gardé: c'est un simple estaphet-annonce. Balaguer m'écrit avoir recommandé mon affaire au Marquis del Pazo de la ...[?].

Bien à vous

A. Savine.